

Royal Dutch Shell plc
t.a.v. Dhr. B.A.C.M. van Beurden
Carel van Bylandtlaan 30
2596 HR 's-Gravenhage

Onderwerp: aansprakelijkstelling voor gebrekkig klimaatbeleid

woensdag 4 april 2018

Geachte heer Van Beurden,

De vereniging Milieudefensie richt zich tot u als CEO van Royal Dutch Shell.

Milieudefensie zal in deze brief onderbouwen waarom zij meent dat Shell met haar bedrijfsactiviteiten en bedrijfsstrategie de op haar rustende wettelijke zorgplicht schendt door wereldwijd klimaatschade te veroorzaken en de doelstellingen van het klimaatakkoord van Parijs te ondermijnen.

Omdat deze rechtsschending onrechtmatig is jegens Milieudefensie en het maatschappelijk belang waarvoor Milieudefensie opkomt, houdt Milieudefensie Shell hiervoor aansprakelijk. Shell dient deze onrechtmatige toestand naar de mening van Milieudefensie op te heffen door haar bedrijfsactiviteiten en investeringsbeslissingen in overeenstemming te brengen met de mondiale klimaatdoelstelling.

I Inleiding

Uit recent onderzoek blijkt dat Shell zich tenminste al sinds 1986 bewust is van de ernst van klimaatverandering en van de grote rol die haar producten spelen in het veroorzaken van dit probleem.¹ In haar voorlichtingsfilm uit 1991, die de catastrofale gevaren van klimaatverandering in beeld brengt, roept Shell daarom op "nu actie ondernemen is de enige veilige zekerheid die we hebben".²

Ondanks deze oproep tot urgente actie van ruim 25 jaar geleden, heeft Shell tot op heden onvoldoende actie ondernomen om ernstige klimaatschade te helpen voorkomen. De productie van olie en gas blijft ook de komende decennia het fundament onder de groeistrategie van Shell.³ Het bedrijf is blijkens eigen opgave voor de nabije toekomst van plan om van het jaarlijkse investeringsvolume van 25 tot 30 miljard dollar maar 1 tot 2 miljard te investeren in duurzamere technologieën.⁴ Dit terwijl Shell als geen ander weet dat het behalen van de in het Akkoord van Parijs vastgelegde klimaatdoelstelling vereist dat het gebruik van fossiele brandstoffen zo snel mogelijk wordt afgebouwd en het overgrote deel van de bekende olie-, gas- en kolenvoorraden in de grond blijft.⁵ Alleen op deze wijze is het mogelijk te bewerkstelligen dat wereldwijd in 2050 geen netto uitstoot van broeikasgassen meer plaatsvindt – een voorwaarde voor het kunnen halen van

de mondiale klimaatdoelstelling van Parijs.⁶ Shell spreekt zelf ook haar steun uit voor deze doelstelling van een “net-zero emissions world by 2050”.⁷

Ondanks deze wetenschap en steunbetuiging is de bedrijfsstrategie van Shell niettemin geënt op een door Shell aangehouden mondiaal toekomstscenario waarin in 2050 nog zeker 50% van alle energie wordt geproduceerd met fossiele brandstoffen.⁸ Een scenario dat zich in het geheel niet verhoudt met de in het Parijs Akkoord vastgelegde doelstelling om de opwarming van de aarde ruim onder de 2 °C te houden en bij voorkeur tot 1,5 °C te beperken.

Het halen van die doelstelling is van groot belang omdat daarmee wordt beoogd de meest gevaarlijke en zelfs catastrofale gevolgen van klimaatverandering voor de mensheid te voorkomen alsook de omvangrijke mensenrechtenschendingen die daarvan het gevolg zullen zijn.⁹ Met haar huidige bedrijfsactiviteiten en bedrijfsstrategie blijft Shell echter bijdragen aan een wereld die met meer dan 2 °C zal opwarmen en waarvan grote gevaren voor de mensheid het gevolg zullen zijn.

Wereldwijd zijn de ernstige gevolgen van klimaatverandering zich al aan het materialiseren. Volgens de wetenschap zijn de gevolgen van de opwarming van de aarde nu al voelbaar op alle continenten en in alle oceanen.¹⁰ De opwarming van de aarde leidt wereldwijd tot veranderingen in het klimaat en de leefomgeving en vormt daardoor volgens de wetenschap een gevaar voor mensen, hun gezondheid, hun eigendommen en gezinsleven, de economie en de ecosystemen waarvan de mensheid afhankelijk is.¹¹ De zeespiegel stijgt, ijsmassa's smelten en de oceanen verzuren. Het risico dat een substantieel deel van de dieren- en plantensoorten uitsterft neemt toe alsook de frequentie en/of intensiteit van maatschappij-ontwrichtende stormen, stortregens, overstromingen, hitteperiodes en bosbranden.¹² Deze en andere gevolgen van klimaatverandering, zoals water- en voedseltekorten, zullen ernstiger worden naarmate de productie en het gebruik van fossiele brandstoffen voortduurt en de aarde als gevolg daarvan verder opwarmt.¹³

Door in volle wetenschap te blijven bijdragen aan de totstandkoming van een catastrofale klimaatverandering van rond de twee graden of meer en door niet over te gaan tot de afbouw van haar fossiele activiteiten in conformiteit met de klimaatdoelstellingen van Parijs, miskent Shell volgens Milieudefensie dat zij die verantwoordelijkheid op basis van nationale juridische gronden wel degelijk heeft. De weigering tot afbouw van fossiele activiteiten is daardoor onrechtmatig jegens Milieudefensie en het maatschappelijk belang waarvoor Milieudefensie opkomt. Deze onrechtmatigheid is de reden waarom Milieudefensie de stap neemt om Shell aansprakelijk te houden.

II Aansprakelijkstelling

Milieudefensie stelt Shell hierbij aansprakelijk voor haar substantiële bijdrage aan klimaatverandering en voor de schade die Shell daardoor aanricht aan de samenleving en het milieu. Concreet verzoekt Milieudefensie u om binnen acht weken na dagtekening van deze brief schriftelijk namens Shell aan Milieudefensie te berichten:

- i) dat Shell de juridische verantwoordelijkheid accepteert om de bedrijfsstrategie en investeringsbeslissingen aan te passen en in overeenstemming te brengen met de mondiale klimaatdoelstellingen zoals vastgelegd in het klimaatakkoord van Parijs;

ii) dat Shell haar olie- en gasproductie afbouwt en de aan haar energieproducten verbonden emissies (scope 3 emissies) naar nul zal hebben teruggebracht in 2050 om zodoende een volwaardige bijdrage te leveren aan de noodzakelijke “net-zero emissions world by 2050”¹⁴;

iii) dat Shell de bereidheid heeft om ter verdere invulling, implementatie, borging en publieke verantwoording van deze kritische opgave tot nadere afspraken te komen met Milieudefensie, waaronder afspraken met betrekking tot de noodzakelijk te realiseren tussentijdse reductiedoelstellingen op weg naar 2050.

Bij gebreke van een dergelijk bericht binnen de gevraagde tijd zal Milieudefensie ervan uitgaan dat Shell niet wenst te voldoen aan dit verzoek. Milieudefensie ziet dan geen andere mogelijkheid dan Shell te dagvaarden teneinde de bevoegde rechter te verzoeken om Shell tot het verzochte handelen te dwingen.

III Nadere onderbouwing aansprakelijkheid Shell

Milieudefensie is een rechtspersoon als bedoeld in artikel 3:305a BW. Zij kan op grond daarvan collectieve rechtsbescherming vragen van de maatschappelijke belangen die zij ingevolge haar statuten behartigt.

Milieudefensie is een vereniging met 80.000 leden en donateurs en stelt zich blijkens haar statuten ten doel om in de meest ruime zin van het woord een bijdrage te leveren aan het oplossen en voorkomen van milieuproblemen en te streven naar een duurzame samenleving op mondiaal, landelijk, regionaal en lokaal niveau, voor zowel huidige als toekomstige generaties. Het tegengaan van de opwarming van de aarde, die wereldwijd tot klimaatverandering leidt en daardoor grote schade aan de samenleving en het milieu aanricht, behoort tot de statutaire doelstelling van Milieudefensie.

De door Milieudefensie in deze brief vervatte aansprakelijkstelling is gericht aan Royal Dutch Shell en de Shell-groep als geheel (in deze brief tezamen aangeduid als “Shell”).

Milieudefensie richt zich tot Royal Dutch Shell plc omdat zij als moedermaatschappij aan het hoofd van de Shell-groep staat en het onrechtmatige (klimaat)beleid van de groep door haar bepaald wordt en zij daarvoor ook de verantwoordelijkheid draagt.¹⁵ Omdat het hoofdkantoor van Royal Dutch Shell in Nederland is gevestigd en het klimaatbeleid door de directie van Royal Dutch Shell wordt bepaald, is het klimaatbeleid van Shell onderworpen aan het Nederlandse recht en de Nederlandse rechter.¹⁶

Naar Nederlands recht rust op Shell een wettelijke plicht om de mensenrechten te eerbiedigen en zich ook voorts op een maatschappelijk verantwoorde wijze te gedragen, een en ander zoals de in de wet verankerde maatschappelijke zorgvuldigheidnorm dat aan Shell voorschrijft.¹⁷ Doet Shell dat niet, dan handelt het bedrijf onrechtmatig jegens degenen die daarvan schade ondervinden of dreigen te ondervinden. Dat kan leiden tot een schadevergoedingsverplichting, maar ook tot een

rechterlijk bevel om het onrechtmatig handelen te staken, zodat schade vermeden of zoveel mogelijk beperkt wordt. Het is dit laatste waar Milieudefensie op aanstuurt.

De in de wet verankerde zorgvuldigheidsnorm is een open rechtsnorm die ingevuld moet worden aan de hand van de omstandigheden van het geval. Onder meer wetenschappelijke bevindingen en verdragsbepalingen kunnen worden gebruikt om deze norm mede in te vullen. Deze zogeheten reflexwerking van verdragsbepalingen en de wetenschap op de invulling van de maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm wordt in de rechtspraak en literatuur algemeen erkend.¹⁸ Via deze weg kunnen de verdragsbepalingen en doelstellingen van het klimaatakkoord van Parijs bepalend zijn voor hetgeen naar Nederlandse maatstaven als maatschappelijk zorgvuldig gedrag van Shell moet worden gekwalificeerd, ook al is Shell geen verdragsluitende partij.

Deze reflexwerking geldt ook met betrekking tot bepalingen uit bijvoorbeeld het VN-Klimaatverdrag en het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, waaruit onder meer het voorzorgsbeginsel volgt, inhoudende dat niet mag worden gewacht met het treffen van maatregelen totdat volledige wetenschappelijke zekerheid bestaat. Ook aan het voorzorgsbeginsel kan derhalve belang worden gehecht bij het bepalen wat de maatschappelijke zorgplicht van Shell eist.

Het is onder meer vanwege deze reflexwerking - alsmede vanwege de toepassing van de hierna te bespreken Kelderluikcriteria - dat de rechtbank Den Haag in de Urgenda-zaak heeft geoordeeld dat het klimaatbeleid van de Nederlandse Staat maatschappelijk onzorgvuldig is en in strijd met de wet.¹⁹ De Staat is vervolgens door de rechtbank verplicht zijn klimaatbeleid aan te passen en te verbeteren. Evenals de Staat moet ook Shell deze reflexwerking tegen zich laten werken en Milieudefensie meent dat dit gevolgen dient te hebben voor het huidige beleid van Shell.

Een in de Nederlandse rechtspraak ontwikkelde nadere invulling van de maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm (en de zorgplicht die daaruit voortvloeit) is verder dat Shell geen onnodig gevaar voor derden mag creëren indien dat gevaar - in dit geval het gevaar van een opwarming van rond de twee graden of meer - door maatregelen van Shell voorkomen kan worden. Daarvoor is wel vereist dat het gevaar voor Shell kenbaar is, er een voldoende reëel risico is dat het gevaar zich daadwerkelijk zal voordoen en het gevaar ook voldoende ernstig is om maatregelen van Shell te kunnen eisen, mede gelet op de mogelijke nadelen die daaraan voor Shell verbonden kunnen zijn.²⁰

Deze zorgvuldigheidsverplichting geldt ook in die gevallen, zoals bij klimaatverandering, waarin Shell niet als enige het gevaar creëert maar meerdere partijen daarvoor gezamenlijk verantwoordelijk zijn. Voorwaarde is dan wel dat Shell's aandeel in de gezamenlijk veroorzaakte gevaarzetting niet verwaarloosbaar klein is.²¹

Uit onderstaand feitenrelaas zal blijken dat aan deze criteria voor aansprakelijkheid wordt voldaan en dat Shell niet handelt conform hetgeen op basis van deze criteria van Shell in relatie tot het klimaatprobleem geëist kan worden. Daarbij wordt de volgende indeling gehanteerd:

- a) Shell weet al lange tijd dat fossiele brandstoffen leiden tot klimaatverandering;
- b) Shell weet al lange tijd dat klimaatverandering ernstige gevolgen heeft;
- c) Shell draagt substantieel bij aan klimaatverandering;

- d) Shell weet al lange tijd dat de opwarming van de aarde ruim onder de 2°C moet blijven;
- e) Shell weet al lange tijd dat zij (voorzorgs)maatregelen moet nemen;
- f) Shell ligt sinds 2007 op ramkoers met de mondiale klimaatdoelstelling;
- g) Shell misleidt het publiek over de (on)duurzaamheid van haar koers;
- h) Shell baseert haar strategie op de aanname dat de klimaatdoelstelling niet gehaald wordt;
- i) De klimaatambities van Shell voldoen niet;
- j) Shell blijft investeren in fossiele bronnen die in de grond moeten blijven
- k) Shell bemoeilijkt de energietransitie;

Na de behandeling van deze onderdelen zal Milieudefensie afsluiten met een concluderend slotwoord.

a) Shell weet al lange tijd dat fossiele brandstoffen leiden tot klimaatverandering

Shell produceert en verkoopt sinds haar oprichting in 1890 fossiele brandstoffen. Bij onder meer de productie, het transport en het gebruik (het verbranden) van fossiele brandstoffen komen broeikasgassen vrij. De belangrijkste van deze broeikasgassen is koolstofdioxide (CO₂). Vrijgekomen CO₂ blijft honderden tot duizend jaar in de atmosfeer aanwezig en heeft als zeer gevaarlijk bijeffect dat het de aarde opwarmt.²²

Met de causale relatie tussen de productie en verbranding van fossiele brandstoffen en de opwarming van de aarde is Shell tenminste al sinds 1986 bekend. Dat blijkt uit een intern rapport van Shell uit dat jaar waarin klimaatonderzoekers van Shell bevestigen dat klimaatwetenschappers het er in grote mate over eens zijn dat CO₂ voor opwarming van de aarde zorgt en dat het gebruik van fossiele brandstoffen de voornaamste bron van CO₂-emissies is.²³ Sindsdien is dit ook het formele standpunt van Shell gebleven en staat de causale relatie tussen het gebruik van fossiele brandstoffen en klimaatverandering voor Shell vast.

Waarschijnlijk wist Shell zelfs al veel eerder van het bestaan van dit causaal verband. In 1968 bracht het American Petroleum Institute (API), van welke brancheorganisatie Shell lid was (en is), namelijk al een rapport uit waarin de causale relatie tussen fossiele brandstoffen en klimaatverandering is weergegeven.²⁴ In 1972 was een Shell bestuurder co-auteur van een rapport dat refereerde aan het rapport uit 1968 als een gedegen studie, geschreven door vooraanstaande wetenschappers.²⁵

b) Shell weet al lange tijd dat klimaatverandering ernstige gevolgen heeft

De ernst van de klimaatgevolgen was bij Shell eveneens tenminste al sinds 1986 bekend. Het hierboven genoemde rapport uit 1986 wees op “significante veranderingen van de zeespiegel, oceaanstromingen, neerslagpatronen, regionale temperaturen en het weer” en geeft aan dat deze veranderingen groter kunnen zijn dan alle veranderingen in het klimaat die zich de laatste 12.000 jaar (sinds de afloop van de laatste IJstijd) hebben voorgedaan. Het rapport waarschuwt: “Zulke relatief snelle en dramatische veranderingen hebben gevolgen voor de leefomgeving van mensen, voor hun toekomstige levensstandaard en voedselvoorraden, met potentieel grote sociale, economische en politieke consequenties van dien”. Het Shell rapport vervolgt: “Mogelijk zal het milieu zo worden aangetast dat sommige stukken van de aarde onbewoonbaar worden.”²⁶

Op basis van deze kennis trof Shell ook maatregelen. Zo besloot Shell in 1989 het ontwerp van het gasproductieplatform "Troll A" voor tientallen miljoenen dollars aan te passen aan de zeespiegelstijging en de krachtigere golven en stormen die als gevolg van klimaatverandering door Shell verwacht worden gedurende de meer dan 70-jarige exploitatieperiode die voor dit platform is voorzien.²⁷

Shell is zich zelfs zo bewust van de ernst van de situatie dat in 1991 wordt besloten tot het maken van een voorlichtingsfilm met de titel "Climate of Concern". In deze voorlichtingsfilm waarschuwt Shell de kijker voor de gevaren van klimaatverandering. Volgens Shell zouden abnormale weersomstandigheden in alle landen van de wereld de nieuwe norm kunnen worden. De veranderingen in het klimaat zouden volgens de film zo snel kunnen gaan dat de samenleving zich daar niet op kan aanpassen. Shell waarschuwt in de film daarom onder meer voor klimaatvluchtelingen die huis en haard zullen verliezen door zeespiegelstijging en door catastrofale veranderingen in hun leefomgeving. In de film eindigt Shell met de oproep "nu actie ondernemen is de enige veilige zekerheid die we hebben".²⁸

Vanwege dit soort ernstige gevolgen van klimaatverandering voor mens en milieu, gevolgen die Shell al decennia geleden voorzag, is in 2009 door de Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties in een resolutie vastgesteld dat klimaatverandering wereldwijd tot schendingen van mensenrechten leidt, waaronder schendingen van het recht op leven, het recht op gezondheid en het recht op een ongestoord gezinsleven.²⁹ Door met haar activiteiten aan klimaatverandering bij te (blijven) dragen, draagt Shell samen met andere grote fossiele multinationals een bijzondere verantwoordelijkheid ten aanzien van deze schendingen alsook ten aanzien van de voorziene toename daarvan door de verder opwarming die aanstaande is.

c) Shell draagt substantieel bij aan klimaatverandering

Er is een duidelijke en meetbare relatie tussen de activiteiten van Shell en de opwarming van de aarde en de klimaatverandering die daarvan het gevolg is. Uit een in 2017 gepubliceerde wetenschappelijke studie³⁰, alsook uit eerdere studies, volgt dat Shell sinds haar oprichting in 1890 een van de grootste individuele veroorzakers is van de toegenomen concentratie van CO₂ in de atmosfeer. Van deze totale toename is 1,8% terug te voeren op de bedrijfsactiviteiten van Shell. De helft van deze op Shell terug te voeren emissies hebben plaatsgevonden sinds 1986, dus nadat Shell al bekend was met het feit dat het gebruik van fossiele brandstoffen tot klimaatverandering leidt.³¹ Verder blijkt dat 1,6% van de gemeten temperatuurstijging en 1,4% van de gemeten zeespiegelstijging op de bedrijfsactiviteiten van Shell zijn terug te voeren.³²

Shell is volgens eigen opgave in 1997 gestart met het meten en publiceren van de hoeveelheid broeikasgassen die verbonden zijn aan haar bedrijfsactiviteiten en aan het gebruik van haar producten door haar klanten.³³ Over het jaar 2002 rapporteert Shell dat zij op basis van die grondslag de bron is van het equivalent van 3,6% van de wereldwijde CO₂-emissies die dat jaar zijn uitgestoten door het gebruik van fossiele brandstoffen.³⁴ Het toont aan dat Shell al lange tijd bekend is met het feit dat de activiteiten van Shell en de producten die het bedrijf produceert een substantiële, meetbare en afbakenbare bijdrage leveren aan de opwarming van de aarde.

Ter vergelijking: de bijdrage van Shell aan de mondiale emissies is met bovenstaande percentages flink hoger dan de bijdrage van 0,5% van de Nederlandse Staat aan de mondiale emissies, voor welke bijdrage de Staat door de rechtbank in Den Haag in 2015 verantwoordelijk is gehouden.³⁵ Dat toont dat de bijdrage van Shell aan het klimaatprobleem voldoende substantieel is voor het rehtens kunnen aanspreken van Shell op die bijdrage.

Gelet op het feit dat het merendeel van de menselijke uitstoot van broeikasgassen is terug te voeren op de producten van een gering aantal fossiele bedrijven, is het volgens Milieudefensie onjuist dat iedereen in de wereld op gelijke wijze verantwoordelijk zou zijn voor klimaatverandering en daarom niemand daarop individueel zou kunnen worden aangesproken. Vanwege de substantiële bijdrage van Shell aan klimaatverandering rust op Shell een grote en bijzondere verantwoordelijkheid om bij te dragen aan het tegengaan van gevaarlijke klimaatverandering.

Gezien deze bijzondere verantwoordelijkheid is Shell inmiddels op verschillende plaatsen in de wereld aansprakelijk gesteld voor haar bijdrage aan klimaatverandering en de aanzienlijke schade die daardoor wordt aangericht. Zo zijn, zoals u weet, onder andere de steden New York en San Francisco recentelijk een gerechtelijke procedure tegen Shell gestart, stellende dat Shell jegens hen aansprakelijk is voor de schade die door heviger stormen en orkanen, door toegenomen hitteperiodes en zeespiegelstijging wordt aangericht aan beide steden.³⁶ Daarbij wordt Shell ook aansprakelijk gesteld voor de enorme kosten die de stadsbesturen al hebben gemaakt en nog moeten maken voor de herinrichting van hun steden en het aanleggen van veiligheidsvoorzieningen om de steden en hun inwoners in de toekomst zo goed mogelijk te kunnen beschermen tegen klimaatverandering. De actie van de stadsbesturen is ingegeven door het feit dat de bijdrage van Shell aan klimaatverandering een bedreiging vormt voor onder meer de openbare orde, veiligheid en gezondheid.

d) Shell weet al lange tijd dat de opwarming van de aarde onder de 2°C moet blijven

Gelet op wat Shell al decennia geleden wist over klimaatverandering, gelet op de rapporten van haar eigen klimaatwetenschappelijke staf, de bekende nauwe contacten van Shell met onder andere de Nederlandse regering (en haar ministeries) en Shell's betrokkenheid bij de jaarlijkse klimaatconferenties,³⁷ heeft Shell al vanaf de jaren negentig geweten en moeten weten dat de opwarming van de aarde tot minder dan twee graden Celsius zo u moeten worden beperkt om groot maatschappelijk gevaar te voorkomen. Dat blijkt uit het volgende.

In 1990 komt met participatie van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) en het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) een internationale klimaatstudie tot stand waarin wordt geconcludeerd dat een opwarming van de gemiddelde temperatuur van de aarde met 1°C wereldwijd al grote schade kan aanrichten en dat een opwarming van 2°C te allen tijde vermeden moet worden en daarom als uiterste bovengrens moet worden gezien.³⁸

Op basis van de wetenschappelijke bevindingen van het VN Klimaatpanel wordt vanaf 1996 door de EU het beleid gevoerd dat de opwarming van de aarde tot onder de 2°C moet worden beperkt om groot gevaar te voorkomen.³⁹ In de jaren negentig wordt op basis van de wetenschap

aangenomen dat daartoe de concentratie koolstofdioxide in de atmosfeer onder de 550 ppm (parts per million) moet blijven.⁴⁰

In de jaren daarna ontwikkelt de wetenschap zich verder en wordt duidelijk dat de situatie ernstiger is dan aanvankelijk aangenomen. De beperking van de opwarming tot twee graden eist namelijk dat de concentratie CO₂ veel beperkter gehouden moet worden dan de eerder aangenomen 550 ppm. Het blijkt dat de atmosferische concentratie CO₂ onder de 450 ppm moet worden gehouden omdat zelfs in dit 450-scenario de kans om onder de twee graden Celsius te blijven maar 50% is.

Het 450-scenario wordt in 2007 tijdens de jaarlijkse VN klimaatconferentie vastgelegd in het zogeheten Bali Actieplan, met de verklaring dat dit scenario met urgentie om diepgaande emissiereducties vraagt.⁴¹ Ook de EU gaat daarom vanaf 2007 uit van het 450-scenario, zo blijkt uit een mededeling van de Commissie van dat jaar: "De doelstelling van de EU is een beperking van de gemiddelde mondiale temperatuurstijging tot minder dan 2°C. Indien de concentratie op lange termijn stabiliseert op een niveau van ongeveer 450 ppm CO₂-eq bedraagt de kans 50% dat deze doelstelling wordt gehaald."⁴²

In alle opvolgende jaarlijkse VN klimaatconferenties wordt deze klimaatdoelstelling (<2°C/<450 ppm) bestendigd en in 2015 wordt de mondiale klimaatdoelstellingen in het klimaatakkoord van Parijs verder aangescherpt. Deze aanscherping is het gevolg van de laatste wetenschappelijke inzichten waaruit blijkt dat de ernst van de mondiale gevolgen van een twee graden opwarming nog erger zijn dan voorheen gedacht.⁴³ Sinds Parijs geldt daarom dat om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen, de opwarming van de aarde tot ruim onder de 2°C en bij voorkeur tot 1,5°C moet worden beperkt.⁴⁴ Dat betekent eveneens dat ruim onder de 450 ppm aan CO₂ moet worden gebleven.

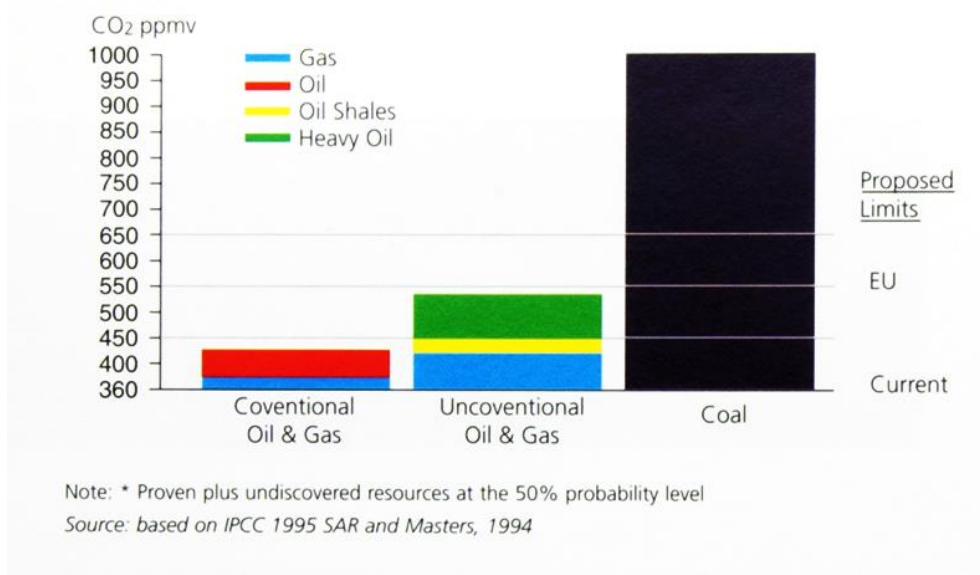
Uit het bovenstaande volgt dat Shell als sinds tenminste de jaren negentig heeft geweten en moeten weten dat een opwarming van rond de 2°C zeer gevaarlijk is en dat dit sindsdien steeds verder benadrukt is in zowel de wetenschap als in VN-verband.

e) Shell weet al lange tijd dat zij (voorzorgs)maatregelen moet nemen

Shell wist al in 1998 dat in geval van een 450-scenario, dit een enorme beperking zou inhouden van de nog verhandelbare fossiele brandstoffen. Dit blijkt uit Shell's eigen brochure uit die tijd, getiteld "Climate Change, what does Shell think and do about it" (maart 1998).⁴⁵ Daarin is de volgende grafiek opgenomen.

ATMOSPHERE CONCENTRATION FOR TOTAL RESOURCE USE*

In de grafiek is het 450-scenario door Shell aangegeven met een horizontale lijn. Uit deze grafiek blijkt dat de CO₂-concentratie in 1998 al 360 ppm was (anno 2018 ligt deze overigens al boven de 400 ppm).⁴⁶ Verder blijkt daaruit het volgende:

- dat als alleen alle conventionele olie- en gasvoorraden in de wereld zouden worden gebruikt (aardolie en aardgas), de CO₂-concentratie oploopt tot bijna 450 ppm. Daar komt dan de additionele CO₂-concentratie die het gevolg zal zijn van het voortdurend gebruik van kolen en van onconventioneel olie en gas bovenop;
- dat als alleen alle onconventionele olie- en gasvoorraden zouden worden gebruikt (schaliegas, teerzandolie etc.), de CO₂-concentratie oploopt naar bijna 550 ppm. Daar komt dan de additionele CO₂-concentratie die het gevolg zal zijn van het voortdurend gebruik van kolen en van conventioneel olie en gas bovenop;
- dat als alleen alle kolenvoorraden in de wereld zouden worden gebruikt, de CO₂-concentratie oploopt naar 1.000 ppm. Daar komt dan de additionele CO₂-concentratie die het gevolg zal zijn van het voortdurend gebruik van conventioneel en onconventioneel olie en gas bovenop.

Alhoewel in 1998 ook nog werd uitgegaan van een 550-scenario, was destijds al voor Shell duidelijk dat ook rekening moest worden gehouden met een 450-scenario. Het is aannemelijk dat dit de reden is dat dit scenario in de grafiek verwerkt is. Beide scenario's geven duidelijk aan dat de hoeveelheid nog te verhandelen fossiele brandstoffen beperkt moet worden. Daarmee was ook duidelijk dat het bedrijf zou moeten veranderen.

Shell beseftte dat zelf ook. In de brochure is namelijk te lezen dat Shell zich realiseert dat de energiemarkten veranderen en dat alle Shell bedrijven in de wereld mee zullen moeten bewegen, voorzorgsmaatregelen zullen moeten treffen en hun maatschappelijke verantwoordelijkheid zullen moeten nemen: "They must play their part in the necessary precautionary measures to limit greenhouse gas emissions...in their own operations as well as helping their customers to do the same."⁴⁷

Shell wist derhalve al in 1998 dat het treffen van voorzorgsmaatregelen nodig was om aan haar maatschappelijke zorgplicht te voldoen en dat zij een verantwoordelijkheid te dragen had voor de emissies die vrijkomen bij het gebruik van haar producten door afnemers.

In datzelfde jaar richt Shell een nieuwe bedrijfstak op, genaamd Shell International Renewables, de hernieuwbare energietak van Shell. In 1999 maakte Shell haar intenties duidelijk in een grote advertentie in de Financial Times: "Shell is playing a major part in the move from oil and gas, and now we're planting the seeds of renewable energy with Shell International Renewables, a new business committed to making renewable energy viable."⁴⁸

Dat is duidelijk bewijs dat Shell zich zeer bewust was van de noodzaak om weg te bewegen van olie en gas ("the move from oil and gas") en te transformeren naar een duurzaam energiebedrijf. Het bewijst ook dat deze bedrijfstransformatie in de ogen van Shell mogelijk was – zelfs al was hernieuwbare energie op dat moment in de ogen van Shell nog niet "viable" en dus nog niet rendabel. Shell vond kennelijk dat het bedrijf er zelf aan moest bijdragen om duurzame energie rendabel(er) te maken.

In 2004 herhaalt Shell dat klimaatverandering het noodzakelijk maakt dat het bedrijf niet alleen haar eigen uitstoot aanpakt, maar het er ook voor zorgt dat haar klanten minder emissies uitstoten. Om die reden geeft Shell in haar duurzaamheidsrapport van dat jaar aan dat zij naast conventioneel aardgas (als minst vervuilende fossiele brandstof) zal moeten inzetten op wind, zon, waterstof, biobrandstoffen en CCS (carbon capture and storage) als toekomstige duurzame portefeuille.⁴⁹

Toen in 2007 vanwege het Bali Actieplan en het IPCC rapport van dat jaar duidelijk werd dat het 450-scenario gevolgd zou moeten worden, was voor Shell dus ten enenmale duidelijk dat urgent (voorzorgs)maatregelen getroffen moesten worden, althans als Shell niet medeplichtig zou willen zijn aan het bijdragen aan een gevaarlijke opwarming van de aarde van 2°C of meer.

f) Shell ligt sinds 2007 op ramkoers met de mondiale klimaatdoelstelling

Vanaf 2007 had Shell, gegeven de ontwikkelingen, de al ingezette verduurzaming rigoreus moeten versterken. Dat heeft Shell niet gedaan. Shell is uitgerekend vanaf 2007 de tegenovergestelde weg ingeslagen. Shell heeft de investeringen in duurzame energie sinds 2007 afgebouwd en de investeringen in haar fossiele activiteiten juist versterkt. Nota bene is Shell vanaf 2007 vergaand gaan investeren in de meest vervuilende en meest CO₂-intensieve onconventionele fossiele brandstoffen, zoals teerzandolie, schalieolie en schaliegas.

Uitgerekend in dat jaar koopt Shell voor 2,4 miljard dollar aan teerzanden in Canada om de zeer vervuilende teerzandolie te kunnen gaan winnen. Het jaar ervoor had Shell met datzelfde doel al 7,4 miljard dollar in Canada gespendeerd.⁵⁰ In haar jaarverslag van 2007 geeft Shell ook expliciet aan de ambitie te hebben de wereldleider in teerzandwinning te worden.⁵¹ Dat lukt ook en in 2009 mag Shell daardoor de twijfelachtige titel dragen het meest CO₂-intensieve oliebedrijf van de wereld te zijn.⁵²

Geconfronteerd met de tegenstelling tussen de door Shell al jaren erkende noodzaak om als bedrijf te verduurzamen en de zware investeringen in teerzanden, geeft de toenmalig CEO van Shell (Jeroen van der Veer) in een onthutsend interview te kennen dat hij zich realiseert dat teerzandolie zeer CO₂-intensief is maar dat de verantwoordelijkheid voor Shell's investeringen in de teerzanden bij de Canadese regering ligt, die het immers mogelijk maakt voor Shell om de teerzanden te ontginnen en commercieel te exploiteren.⁵³

In 2009 geeft Shell te kennen zich te zullen focussen op fossiele energie en niet meer te zullen investeren in windenergie, zonne-energie en waterstof. Shell trekt zich terug uit deze duurzame energietak. De reden: met haar vervuilende onconventionele fossiele activiteiten kunnen hogere winsten worden gehaald.⁵⁴ Dat standpunt huldigt Shell tot op de dag van vandaag.⁵⁵

g) Shell misleidt het publiek over de (on)duurzaamheid van haar koers

Om het zeer vervuilende karakter van de onconventionele winning van olie en gas te verbloemen en het in de voorgaande jaren opgebouwde groene imago te behouden, heeft Shell zich vanaf de koerswijziging van 2007 bediend van een het publiek misleidende PR-strategie. Zo kreeg Shell in 2008 onder meer een berisping van de Engelse reclamecodecommissie voor een misleidende reclame in de Financial Times. Daarin suggereerde Shell dat investeren in teerzandolie een duurzame toekomst verzekert en helpt bij de klimaatbestrijding.⁵⁶

Een jaar eerder, in 2007, was Shell ook al door zowel de Engelse als de Nederlandse reclamecodecommissie op de vingers getikt vanwege misleidende milieuclaims over het hergebruik van CO₂.⁵⁷ In 2011 volgt wederom een berisping door de Nederlandse Reclame Code Commissie, ditmaal voor een misleidende reclame waarin Shell claimt dat aardgas schoon is en er genoeg aardgas is voor de komende 250 jaar. Beide beweringen kloppen volgens de Reclame Code Commissie niet.⁵⁸

Uit deze voorbeelden blijkt dat Shell niet alleen een desastreus klimaatbeleid voert, maar tegelijkertijd poging na poging onderneemt om het publiek te misleiden door fossiele brandstoffen als duurzaam te verkopen met het doel de vraag naar fossiele producten hoog te houden.

In 2009 werd daarover in Vrij Nederland door een voormalig PR-manager van Shell opgemerkt dat het reclamebeleid van Shell bestaat uit onoprechte campagnes die door alle objectieve analisten zijn veroordeeld "als een parade van leugens en halve waarheden".⁵⁹

h) Shell baseert haar strategie op de aanname dat de klimaatdoelstelling niet gehaald wordt

Terwijl Shell zich in deze periode vanaf 2007 op misleidende wijze duurzaam voordoet en claimt aan klimaatbestrijding te doen wordt - in eerste instantie achter de schermen - de bedrijfsstrategie van Shell geënt op de aanname dat de benodigde mondiale klimaatdoelstelling niet wordt gerealiseerd. Dit blijkt later uit een schriftelijke toelichting die uw directie in 2014 op de bedrijfsstrategie heeft gegeven.⁶⁰ Deze toelichting volgt na een verzoek van verschillende aandeelhouders en investeerders die zich zorgen maakten over de financiële risico's die voor Shell zijn verbonden aan de zogeheten koolstofbubbel (carbon bubble), die ontstaat als de opwarming van de aarde daadwerkelijk onder de 2°C wordt gehouden en de fossiele voorraden daardoor grotendeels niet meer te gelde kunnen worden gemaakt en moeten worden afgeboekt.

Als reactie op de hieromtrent gerezen vragen schrijft uw directie in 2014 geen nadelen te zullen ondervinden van de koolstofbubbel. Dit omdat u verwacht dat de mondiale klimaatdoelstelling niet gehaald zal worden. De opwarming zal volgens u ver boven de 2°C uitkomen omdat onvoldoende internationale regelgeving bestaat om Shell en andere fossiele bedrijven in toom te houden. Bovendien verwacht uw directie dat nieuwe regelgeving (bijvoorbeeld de eventuele invoering van een mondiale koolstofprijs) niet snel genoeg tot stand zal komen of geïmplementeerd zal kunnen worden om Shell's expansie van fossiele brandstoffen effectief te beperken.⁶¹

Het is die premisse van een gebrek aan (toekomstige) internationale regelgeving waarop de toekomststrategie van Shell al langere tijd is gebaseerd. Op basis daarvan neemt Shell kennelijk aan dat er, ondanks internationale klimaatafspraken, nog lang door Shell ongelimiteerd olie en gas geproduceerd kan worden. Shell gaat er daarbij volgens eigen opgave vanuit dat zelfs in het jaar 2050 nog zeker 50% van alle geleverde energie fossiel van aard zal zijn.⁶² Om die reden zou voor Shell geen noodzaak bestaan om tot afbouw van haar olie- en gasactiviteiten over te gaan. Zoals u het als CEO in 2016 zelf zo treffend zei: "Ik pomp alles op wat ik kan oppompen om aan de vraag te kunnen voldoen."⁶³

i) De klimaatambities van Shell voldoen niet

Doordrongen van het besef dat aan de mondiale klimaatdoelstelling van Parijs alleen vol daan kan worden als Shell niet alles oppompt wat opgepompt kan worden maar haar fossiele activiteiten juist gaat afbouwen, heeft een groep klimaatbewuste aandeelhouders van Shell onder de naam Follow This in 2017 een aandeelhoudersresolutie bij u ingediend. Daarin is de directie opgeroepen om Shell's bedrijfsstrategie in overeenstemming te brengen met de klimaatdoelstelling van Parijs, om daartoe de noodzakelijke emissiereductiedoelstellingen te incorporeren en daarover regelmatig verantwoording af te leggen. Het gaat daarbij met name om het terugbrengen van de emissies die het gevolg zijn van het verbruik door derden van de fossiele brandstoffen die Shell produceert en op de markt brengt (de zogeheten scope 3 emissies).

In uw reactie op deze resolutie van mei 2017 heeft uw directie de aandeelhouders unaniem geadviseerd deze niet te steunen. U heeft daarbij aangegeven dat Shell weliswaar de doelstellingen van het klimaatakkoord van Parijs steunt, maar dat het niet in het (financiële) belang van Shell en haar aandeelhouders is om de bedrijfsactiviteiten daarmee in overeenstemming te brengen.⁶⁴ Dit zou immers tot een beperking van de fossiele activiteiten moeten leiden terwijl Shell juist de expansie van haar fossiele activiteiten voorstaat.⁶⁵ De aandeelhoudersvergadering heeft uw advies met een ruime meerderheid van stemmen gevolgd.

Uw directie heeft er in de reactie op bovengenoemde aandeelhoudersresolutie duidelijk blijk van gegeven dat u de Parijsdoelstellingen ondersteunt en ook de doelstelling om een “net-zero emission world by 2050” te bereiken.⁶⁶ Niettemin wenst u kennelijk voor uw bedrijfsstrategie toch vast te houden aan de verwachting die u in 2014 heeft uitgesproken, namelijk dat in 2050 nog meer dan 50% van alle energie wordt opgewekt door fossiele brandstoffen.⁶⁷ U heeft in het verlengde van en in lijn met die verwachting in november 2017 aangegeven dat Shell de ambitie heeft om de CO₂-voetafdruk (oftewel de CO₂-intensiteit) van haar gezamenlijke energieproducten in 2050 met (slechts) 50% te reduceren.⁶⁸ U volgt daarmee de door u verwachte maatschappelijke trend maar niet wat nodig is om aan de klimaatdoelstellingen zoals vastgelegd in het klimaatakkoord van Parijs te voldoen.

Milieudefensie juicht toe dat Shell met deze ambitie verantwoordelijkheid lijkt te nemen voor de emissies die het gevolg zijn van het gebruik door derden van Shell's fossiele brandstoffen (de eerdergenoemde scope 3 emissies). Die verantwoordelijkheid ligt naar de mening van Milieudefensie ook bij Shell. Het ligt immers in de macht van Shell om te bepalen hoe substantieel haar producten (blijven) bijdragen aan klimaatverandering. Shell heeft volledige controle over de hoeveelheid fossiele brandstoffen die zij nu en in de toekomst produceert en verhandelt. Bij groei van de olie- en gasproductie zal Shell's bijdrage aan klimaatverandering groeien. Bij het afbouwen ervan zal de bijdrage afnemen en dat is nodig om gevaarlijk klimaatverandering te voorkomen.⁶⁹

Maar de klimaatambitie om de CO₂-intensiteit van haar producten in 2050 met 50% terug te brengen is onvoldoende om de klimaatdoelstellingen binnen handbereik te houden. Van belang is daarnaast te constateren dat Shell in haar klimaatambitie met geen woord spreekt over de noodzaak om haar fossiele activiteiten te reduceren terwijl dit wel een voorwaarde is om aan de mondiale klimaatdoelstellingen te kunnen voldoen. Daarvoor zijn immers met urgentie diepgaande emissiereducties nodig.⁷⁰ De klimaatambitie is door Shell echter zo geformuleerd dat haar fossiele activiteiten (en de daaraan verbonden emissies) zelfs tot 2050 (en daarna) zouden kunnen blijven groeien. Shell kan de ambitie om de CO₂-intensiteit in 2050 te halveren immers ook waarmaken door te zorgen dat er per 2050 naast de omvang van haar (toegenomen) handel in fossiele producten, eenzelfde handelsomvang aan duurzame emissieloze energie is opgebouwd. Op die wijze wordt de CO₂-voetafdruk van de totale handel in 2050 gehalveerd terwijl in absolute zin een groei in de fossiele activiteiten en uitstoot van Shell kan hebben plaatsgevonden.

Aan de 'klimaatambitie' van Shell kan daarom geen hoop op verbetering worden gebaseerd. Temeer niet omdat Shell aangeeft dat het slechts om een ambitie gaat en geen doelstelling betreft: “This is an ambition for Shell, not a target.”⁷¹ Er kan dus zelfs niet vanuit gegaan worden dat Shell daadwerkelijk uitvoering zal geven aan deze (te geringe) ambitie.

j) Shell blijft investeren in fossiele bronnen die in de grond moeten blijven

Daarnaast blijft Shell voornemens om op termijn jaarlijks van het totaal aan 25 tot 30 miljard aan investering maar 1 à 2 miljard per jaar te investeren in duurzamere alternatieven.⁷² Deze grote en blijvende focus van Shell op investeringen in de fossiele infrastructuur (boorplatforms, pijpleidingen, raffinaderijen, LNG schepen, nieuwe olie- en gasvelden e.d.) om de olie- en gasproductie te verbreden, is een zeer groot gevaar voor de versnelling van de energietransitie. Dat heeft te maken

met de voor deze infrastructuur zo kenmerkende miljardeninvesteringen en decennialange afschrijvingstermijnen. Met iedere investering in nieuwe fossiele infrastructuur committeert Shell de wereld weer decennialang aan extra broeikasgassen CO₂.⁷³ Shell zal die investeringen immers niet vervroegd willen afschrijven en zich verzetten tegen regelgeving die vervroegde afschrijving en het daarmee gepaard gaande financiële nadeel voor Shell tot gevolg zal hebben. Hoe meer Shell in haar fossiele infrastructuur blijft investeren, hoe groter het belang voor Shell zal zijn om de snelheid van de energietransitie te temperen.

Het bevreemdt Milieudefensie gelet op de voorgenomen investeringen dan ook niet dat Shell in januari 2018 (twee maanden na de aankondiging van haar klimaatambitie) aankondigt vol in te zetten op olie en gas uit schalie. In deze activiteiten wil Shell graag blijven investeren, zo stelt u, "omdat we deze activiteit echt heel graag snel willen laten groeien".⁷⁴ Het oogmerk is kennelijk om de schalieproductie zelfs voor het einde van het decennium te verdubbelen.⁷⁵ Daarnaast gaf uw mededirectielid Maarten Wetselaar in april 2017 aan dat de fossiele industrie er gezamenlijk voor moet zorgen dat gas wordt gezien als een onderdeel van de oplossing van het klimaatprobleem en niet als onderdeel van het probleem, alsook dat de industrie er goed aan doet de vraag naar gas actief te creëren: "we must relentlessly open up new markets for gas: new countries as well as new sectors."⁷⁶ Bovenstaande uitlatingen passen volledig in het zojuist geschetste beeld.

Met haar doelstelling om actief de markt voor fossiele brandstoffen te vergroten negeert Shell bovendien de wetenschap die aangeeft dat de rol van gas als transitiebrandstof maar zeer beperkt kan zijn en dat zeker 52% van de bekende aardgasvoorraden, 88% van de bekende kolenvoorraden en 35% van de oliereserves in de grond moeten blijven wil het mogelijk zijn om de mondiale klimaatdoelstelling te halen.⁷⁷ De suggestie van Shell dat zij met een sterke groei van haar gasproductie bijdraagt aan het reduceren van emissies wereldwijd omdat daardoor kolencentrales de komende decennia vervangen kunnen worden door gascentrales is tevens onjuist.⁷⁸ Het vervangen van kolencentrales met gascentrales vanuit de premisse dat dan nog tot ver in de tweede helft van deze eeuw op gas kan worden ingezet, is geen oplossing voor het klimaatprobleem. Bovendien heeft Shell geen controle over het feit of eigenaren van kolencentrales zullen overschakelen naar gas (waarom zouden deze niet direct overschakelen naar duurzaam) en vergroot de winning van schalieolie en schaliegas de CO₂-voetafdruk van Shell's eigen activiteiten omdat deze schaliwinning veel CO₂-intensiever is dan de winning van conventionele olie- en gasvoorraden.⁷⁹

k) Shell bemoeilijkt de energietransitie

Daarmee is de tegenstelling tussen het bedrijfsmodel van Shell en de mondiale klimaatdoelstelling scherp geworden. Beide kunnen niet met elkaar verenigd worden en één ervan zal het onderspit moeten delven. Of het bedrijfsmodel van Shell (en andere fossiele bedrijven) prevaleert en dan zullen de mondiale klimaatdoelstellingen niet gehaald worden, of de mondiale doelstellingen worden gehaald doordat bedrijven als Shell het winnen en produceren van fossiele brandstoffen afbouwen zoals Shell dat zelf al in 1999 voorzag en ook aankondigde in de Financial Times.

Shell heeft er dus evident baat bij als de klimaatdoelstellingen niet gehaald worden. Het is daarom niet verrassend dat Shell met de mond belijdt dat er regelgeving moet komen, maar door middel van lobbypraktijken, inclusief via brancheorganisaties waar het bedrijf bij aangesloten is, effectief

klimaatbeleid tracht tegen te werken of af te zwakken, alles om te voorkomen dat Shell gedwongen wordt snel te veranderen.

Zo heeft Shell zich bijvoorbeeld verzet tegen een voorstel van de Europese Commissie om de emissies van transportbrandstoffen terug te brengen, heeft Shell zich verzet tegen efficiencyeisen voor raffinaderijen en zich ook verzet tegen de beperking van de emissies van het affakkelen van gas.⁸⁰ Shell heeft zich tevens verzet tegen emissiereducties die voor de gehele EU zouden moeten gaan gelden en niet sectorspecifiek zijn.⁸¹ Hetzelfde geldt voor het verzet van Shell tegen landenspecifieke (post-2020) EU-doelen voor de groei van duurzame energie en voor meer energie-efficiency. Mede vanwege het verzet van Shell zijn die EU-doelen er ook niet gekomen voor de periode na 2020.⁸² Tegelijkertijd heeft Shell samen met andere oliebedrijven zwaar gelobbyd om aardgas de brandstof voor de toekomst te laten worden.⁸³

Op een gelijke wijze zoals Shell zich tegen al deze EU-initiatieven heeft verzet, heeft Shell zich ook verzet tegen allerhande beoogde vergelijkbare klimaatregelgeving in de Verenigde Staten.⁸⁴ Shell blokkeert met dit alles actief de voortgang in de bestrijding van het klimaatprobleem en gebruikt haar macht en invloed als een van de grootste bedrijven in de wereld om zichzelf te verrijken ten koste van de samenleving en ten koste van toekomstige generaties.

IV Slotwoord

Uit het voorgaande blijkt dat Shell zich sinds tenminste de jaren tachtig bewust is van de grote klimaatgevaren die voortkomen uit haar fossiele activiteiten. In de jaren negentig concludeert Shell dat zij substantieel bijdraagt aan het klimaatprobleem en dat zij voorzorgsmaatregelen moet treffen ter voorkoming van die gevaren alsook een maatschappelijke zorgplicht heeft voor de emissies die haar klanten produceren door het gebruik van haar producten. Shell zou daarom weg bewegen van olie- en gasproductie en richt in 1998 een duurzame tak op. Shell vond het zelfs belangrijk om met haar duurzame tak bij te dragen aan het verder rendabel maken van duurzame energie.

Maar nog voordat de koerswijziging zich echt vertaalde in de afbouw van fossiele activiteiten, is de nieuwe duurzame koers sinds 2007 alweer verlaten. Shell is vanaf dat moment een uiterst fossiele koers gaan varen, waarbij Shell zich steeds verder heeft ingegraven in de productie en handel van nota bene de meest vervuilende olie- en gasproducten.

Gelet op alle kennis en wetenschap die Shell in 2007 bezat, meent Milieudefensie dat Shell sindsdien in volle wetenschap bijdraagt aan de totstandkoming van een gevaarlijke klimaatverandering van 2°C of meer. Shell doet dit ook door de vraag naar fossiele brandstoffen actief te stimuleren, door verzet te plegen tegen overheidsinitiatieven die de activiteiten van Shell beogen te reguleren en door groen te praten maar fossiel te doen en daarmee het brede publiek te desinformereren over de werkelijke intenties van Shell. Dit gedrag valt Shell in zeer ernstige mate te verwijten en is haar volledig toe te rekenen. De recent aangekondigde klimaatambities van het bedrijf zijn onvoldoende om het klimaat te beschermen en veranderen deze situatie niet.

Het gevolg is dat de activiteiten van Shell een groot gevaar zijn geworden voor de mensheid, de mensenrechten, de toekomstige generaties en het milieu. Daarmee handelt Shell volgens Milieudefensie onrechtmatig want in strijd met de rechtens geldende maatschappelijke

zorgvuldigheidnorm zoals deze door de Hoge Raad via onder meer de Kelderluikcriteria voor gevaarzettend handelen nader is ingevuld. Indachtig deze criteria kan worden geconcludeerd dat de aard en omvang van de schade als gevolg van een gevaarlijke klimaatverandering zeer ernstig zijn, dat er bekendheid en voorzienbaarheid is bij Shell van deze schade en dat bij geen of te late actie van Shell en haar branchegenoten een grote kans bestaat dat de Parijsdoelstelling niet gehaald zal worden en het gevaar zich aldus zal materialiseren.

Vanwege de mondiale consensus over het grote gevaar van een opwarming die de Parijsdoelstelling te boven gaat, kan het niet meer worden volgehouden dat de samenleving de gevaren van het gebruik van fossiele brandstoffen nog steeds als een systeemrisico accepteert en er dus voor Shell een rechtvaardigingsgrond zou bestaan te handelen zoals zij doet. Integendeel, de mondiale opinie is helder en eenduidig: gevaarlijke klimaatverandering moet worden voorkomen. Shell heeft daardoor nog maar een beperkte maatschappelijke "license to operate" en zal zich uitsluitend nog binnen de kaders van deze mondiale doelstelling mogen bewegen. Aldus rust op Shell een zware zorgplicht om maatregelen te treffen ter voorkoming van het gevaar.

Shell zal zich daarom in het belang van mens, milieu en toekomstige generaties volledig rekenschap moeten geven van haar maatschappelijke verantwoordelijkheid en zorgplicht. Als gevolg daarvan zal Shell haar bedrijfsactiviteiten en investeringsbeslissingen met onmiddellijke ingang in overeenstemming moeten brengen met de Parijsdoelstelling en ervoor zorg moeten dragen dat de aan haar producten verbonden emissies in 2050 naar het nulniveau zijn teruggebracht.

De noodzakelijke transformatie die Shell in de jaren negentig reeds voor zichzelf zag en mogelijk achtte dient nu met volle kracht en urgentie door Shell te worden ingezet. Er is veel tijd verloren gegaan en al veel schade aangericht, dus er is voor Shell geen tijd te verliezen om alsnog de juiste koers te gaan varen. Met deze aansprakelijkstelling wordt Shell daartoe opgeroepen en aangemaand.

Milieudefensie ziet met belangstelling uw reactie binnen acht weken tegemoet. In de tussentijd houdt Milieudefensie zich beschikbaar voor nader overleg met u.

Hoogachtend,

Namens Vereniging Milieudefensie,

Donald Pols
Directeur

P.S.: Deze brief is digitaal beschikbaar op onze website:
<https://milieudefensie.nl/klimaatzaakshell/nieuws/de-brief-van-milieudefensie-aan-shell>

- ¹ Correspondent, 28 februari 2017. 'Shell erkent al dertig jaar het gevaar van klimaatverandering (en deze film bewijst dat)': <https://decorrespondent.nl/6261/shell-erkent-al-dertig-jaar-het-gevaar-van-klimaatverandering-en-deze-film-bewijst-dat/690018549-55d9be34>. Zie ook de dagvaarding bij de Superior Court of California and County of Marin (p.46): <https://www.sheredling.com/wp-content/uploads/2017/07/2017-07-17-MARIN-CO-Sea-Level-Rise-Complaint-5bFINAL-ENDORSED5d.pdf>
- ² Ibid
- ³ Financieel Dagblad, 1 februari 2018. 'Olie en gas blijven het fundament onder Shell': <https://fd.nl/beurs/1239920/winst-shell-vierde-kwartaal-hoger-dan-verwacht>; Energiea, 8 maart 2018. 'Van Beurden: Shell kan in 2050 drie keer zoveel gas produceren als olie': <https://energiea.nl/fd-artikel/40065823/van-beurden-shell-kan-in-2050-drie-keer-zoveel-gas-produceren-als-olie>
- ⁴ Shell, 28 november 2017: 'Shell updates company strategy and financial outlook, and outlines net carbon footprint ambition': <https://www.shell.com/media/news-and-media-releases/2017/management-day-2017-shell-updates-company-strategy.html>
- ⁵ McGlade, C., and Ekins, P., 2015. 'The geographical distribution of fossil fuels unused when limiting global warming to 2C'. Nature 517, 187-190: <https://www.nature.com/articles/nature14016>
- ⁶ Rockström, J., Gaffney, O., Rogelj, L., Meinshausen, M., Nakicenovic, N., Schellnhuber, H., 2017. 'A Roadmap for Rapid Decarbonization'. Science, 355, 1269-1271: <http://science.sciencemag.org/content/355/6331/1269>.
- ⁷ Shell, 8 March 2017. 'Notice of Annual General Meeting – Royal Dutch Shell plc': https://www.shell.com/investors/retail-shareholder-information/annual-general-meeting/_jcr_content/par/expandablelist/expandablesection_f2.stream/1492595235065/09f2af788de91bf1e7a360e95ec7d6455e5c4774fa4ce3e60cab195955e779e9/2017-notice-of-meeting-shell-agm.pdf
- ⁸ Shell, 16 mei 2014. 'Shell letter in response to shareholders enquiries on climate change': https://www.shell.com/investors/environmental-social-and-governance/sri-news-presentations-and-annual-briefings/_jcr_content/par/tabbedcontent/tab_667142067/textimage_1262076677.stream/1519763050501/9fac753c67985b2e3b7e123534a1c27c97ab400ca35647b4271b2ed5342be6c3/sri-web-response-climate-change-may14.pdf
- ⁹ In 2009 is door de Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties in een resolutie vastgesteld dat klimaatverandering wereldwijd tot schendingen van mensenrechten leidt, waaronder schendingen van het recht op leven, het recht op gezondheid en het recht op een ongestoord gezinsleven. Resolutie 10/4 2009 – 'Human Rights and Climate Change': http://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_10_4.pdf
- ¹⁰ IPCC, 2014. 'Climate Change 2014: Synthesis Report Summary for Policymakers': http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/AR5_SYR_FINAL_SPM.pdf
- ¹¹ IPCC, 2014. 'WGII, AR5, Technical Summary': "Rising sea levels and storm surges, heat stress, extreme precipitation, inland and coastal flooding, drought and water scarcity, and air pollution pose widespread negative risks for people, health, livelihoods, assets, local and national economies and ecosystems (very high confidence).": http://ar5-syr.ipcc.ch/topic_summary.php
- ¹² IPCC, 2014. 'Climate Change 2014: Synthesis Report Summary for Policymakers': http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/AR5_SYR_FINAL_SPM.pdf; Union of Concerned Scientists, geen datum. 'Global warming impacts: The consequences of climate change are already here': <https://www.ucsusa.org/our-work/global-warming/science-and-impacts/global-warming-impacts>. NASA, geen datum. 'The consequences of climate change': <https://climate.nasa.gov/effects/>
- ¹³ IPCC, 2014. 'Climate Change 2014: Synthesis Report Summary for Policymakers': http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/AR5_SYR_FINAL_SPM.pdf
- ¹⁴ Shell, 8 March 2017. 'Notice of Annual General Meeting – Royal Dutch Shell plc': https://www.shell.com/investors/retail-shareholder-information/annual-general-meeting/_jcr_content/par/expandablelist/expandablesection_f2.stream/1492595235065/09f2af788de91bf1e7a360e95ec7d6455e5c4774fa4ce3e60cab195955e779e9/2017-notice-of-meeting-shell-agm.pdf
- ¹⁵ Volgens rapportage aan het CDP door Shell is het klimaatbeleid van Shell de verantwoordelijkheid van de CEO en de directie van Royal Dutch Shell, zie link onder CC1.1a: http://www.shell.com/sustainability/sustainability-reporting-and-performance-data/performance-data/greenhouse-gas-emissions/_jcr_content/par/tabbedcontent/tab/textimage.stream/1498657834094/cd985bc8ba892136dc8cab0e44bb02be64df7c25a00df0bd9ad8ede6c838e245/2017-cdp-climate-change-submission.pdf
- ¹⁶ Dit volgt uit de samenhang van Vordering (EU) Nr. 1215/2012 (Brussel Ibis Verordening over de bevoegde rechter), Verordening (EG) nr. 864/2007 (Rome II Verordening over het toepasselijk recht) en het Nederlands procesrecht (Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering).

- ¹⁷ Artikel 6:162 BW omschrijft onder meer dat degene die handelt in strijd met wat volgens het ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betamelijk is, onrechtmatig handelt tenzij daarvoor een rechtvaardigingsgrond bestaat.
- ¹⁸ C.H. Sieburgh, Toerekening van een onrechtmatige daad, Kluwer 2000,75. Vgl. verder o.m. Asser/Hartkamp 3-1* 2008/141 e.v., HR 8 april 1994, NJ 1994/704 en HR 30 januari 2004, NJ 2008/536.
- ¹⁹ Rechtbank Den Haag 24 juni 2015, ECLI:NL:RBDHHA:2015:7145.
<https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHHA:2015:7145&showbutton=true&keyword=urgenda>. In deze zaak loopt thans hoger beroep.
- ²⁰ De grondslag voor deze verdere invulling van de maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm is terug te vinden in het Kelderluikarrest van de Hoge Raad van 5 november 1965, NJ 1966/136.
- ²¹ Dat ook een niet verwaarloosbare kleine bijdrage tot aansprakelijkheid kan leiden, is gebaseerd op onder meer het Kalimijnenarrest van de Hoge Raad van 23 september 1988, NJ 1989/743.
- ²² IPCC, 2014. 'Climate Change 2014: Synthesis Report Summary for Policymakers':
http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/AR5_SYR_FINAL_SPM.pdf
- ²³ Shell, mei 1986. 'The Greenhouse Effect'. Zie Correspondent, 28 februari 2017. 'Reconstructie: Zo kwam Shell erachter dat klimaatverandering levensgevaarlijk is (en ondermijnde het alle serieuze oplossingen)':
<https://decorrespondent.nl/6262/reconstructie-zo-kwam-shell-erachter-dat-klimaatverandering-levensgevaarlijk-is-en-ondermijnde-het-alle-serieuze-oplossingen/1086198467068-a41c1646>
- ²⁴ CIEL, 2017. 'Smoke and Fumes: The legal and evidentiary basis for holding big oil accountable for the climate crisis':
<http://www.ciel.org/wp-content/uploads/2017/11/Smoke-Fumes-FINAL.pdf>
- ²⁵ National Petroleum Council, 1972. 'Environmental Conservation: The Oil and Gas industries':
http://www.npc.org/reports/1972-Environmental_Conservation-Oil_and_Gas_Industries-Vol_II.pdf
- ²⁶ Correspondent, 28 februari 2017. 'Reconstructie: Zo kwam Shell erachter dat klimaatverandering levensgevaarlijk is (en ondermijnde het alle serieuze oplossingen)':
<https://decorrespondent.nl/6262/reconstructie-zo-kwam-shell-erachter-dat-klimaatverandering-levensgevaarlijk-is-en-ondermijnde-het-alle-serieuze-oplossingen/1086198467068-a41c1646>
- ²⁷ L.A. Times, 31 december 2015. 'Big Oil braced for global warming while it fought regulations':
<http://graphics.latimes.com/oil-operations/>; N.Y. Times, 20 December 1989. 'Greenhouse Effect: Shell Anticipates A Sea Change': <http://www.nytimes.com/1989/12/20/business/greenhouse-effect-shell-anticipates-a-sea-change.html>
- ²⁸ Correspondent, 28 februari 2017. 'Shell erkent al dertig jaar het gevaar van klimaatverandering (en deze film bewijst dat)':
<https://decorrespondent.nl/6261/shell-erkent-al-dertig-jaar-het-gevaar-van-klimaatverandering-en-deze-film-bewijst-dat/690018549-55d9be34>
- ²⁹ Resolutie 10/4 2009 van de VN Mensenrechtenraad, 'Human Rights and Climate Change':
http://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_10_4.pdf
- ³⁰ Ekwurzel, B., Boneham, J., Dalton, M.W., Heede, R., Mera, R.J., Allen, M.R., Frumhoff, P.C., 2017. 'The rise in global atmospheric CO₂, surface temperature, and sea level from emissions traced to major carbon producers', Climatic Change, 144 (4), 579-590: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10584-017-1978-0>
- ³¹ Heede, R., 2014. 'Tracing anthropogenic carbon dioxide and methane emissions to fossil fuel and cement producers, 1854-2010'. Climatic Change, 122 (1-2), 229-241: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10584-013-0986-y>
- ³² Ekwurzel, B., Boneham, J., Dalton, M.W., Heede, R., Mera, R.J., Allen, M.R., Frumhoff, P.C., 2017. 'The rise in global atmospheric CO₂, surface temperature, and sea level from emissions traced to major carbon producers', Climatic Change, 144 (4), 579-590: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10584-017-1978-0>
- ³³ Shell, 2004. 'The Shell Report 2004 – Meeting the energy challenge – our progress in contributing to sustainable development': http://reports.shell.com/sustainability-report/2013/servicepages/previous/files/shell_report_2004.pdf
- ³⁴ Ibid
- ³⁵ Rechtbank Den Haag 24 juni 2015, ECLI:NL:RBDHHA:2015:7145:
<https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHHA:2015:7145>. In deze zaak loopt thans hoger beroep.
- ³⁶ New York vs BP, Chevron, ConocoPhillips, Exxon Mobil and Royal Dutch Shell Complaint:
<https://www.documentcloud.org/documents/4346065-12018-01-09-Complaint-Filed-Legal-8031957.html>; West Coast Environmental Law, 20 September 2017: 'California leads the way: San Francisco and Oakland the latest to sue fossil fuel companies': <https://www.wcel.org/blog/california-leads-way-san-francisco-and-oakland-latest-sue-fossil-fuel-companies>
- ³⁷ De klimaatconferenties zijn van begin af aan toegankelijk gemaakt voor zogeheten Business and Industry NGO's (afgekort: BINGO's) – waaronder de (voormalige) Global Climate Coalition (GCC) en de International Petroleum Industry Environmental Conservation Association (IPIECA) - die door Shell en andere de grote oliemaatschappijen zijn gebruikt voor hun belangenbehartiging en als vehikel om ook zelf deel te kunnen nemen aan deze conferenties. IPIECA is bijvoorbeeld al 20 jaar aanwezig op de VN klimaatconferenties (<http://www.iecea.org/our-work/climate->

[energy/international-policy-and-the-un/](#)) en werkt samen met Shell (<http://www.ipieca.org/membership/>). Voor wat betreft de nauwe samenwerking tussen Shell en Nederlandse Staat: dit mag als feit van algemeen bekend worden beschouwd gelet op onder meer (i) de samenwerking sinds de jaren zestig inzake de winning en distributie van het Groninger gas en (ii) de samenwerking om Shell posities in het buitenland veilig te stellen (<https://www.groene.nl/artikel/het-ministerie-van-shell-zaken>). Op deze en andere wijzen werkt Shell ook samen met andere overheden zoals die van het Verenigd Koninkrijk en Nigeria (<http://royaldutchshellplc.com/2011/09/28/royal-dutch-shell-interfering-with-politics/>).

³⁸ Rijsberman, F.R., Swart, R.J., 1990. 'Targets and Indicators of Climatic Change'. The Stockholm Environment Institute, 1990: https://www.researchgate.net/profile/Frank_Rijsberman/publication/303834177_Targets_and_Indicators_of_Climate_Change/links/5756ca8f08ae05c1ec16917a/Targets-and-Indicators-of-Climate-Change.pdf

³⁹ European Commission: Community strategy on climate change – council conclusions, 1996

⁴⁰ 550 ppm (parts per million) betekent dat van iedere miljoen partikels in de atmosfeer er 550 uit koolstofdioxide bestaan. Op basis van de wetenschappelijke status van dat moment gaat de EU er in die periode vanuit dat de atmosferische concentratie CO₂ niet hoger mag worden dan 550 ppm wil er een reële kans zijn dat de opwarming onder de twee graden wordt gehouden.

⁴¹ UNFCCC, 2008. 'Report of the Conference of the Parties on its thirteenth session, held in Bali from 3 to 15 December 2007': <https://unfccc.int/resource/docs/2007/cop13/eng/O6a01.pdf>. In het Bali Actieplan staat: "Deep cuts in global emissions will be required to achieve the ultimate objective of the Convention and emphasizing the urgency to address climate change as is indicated in the Fourth Assessment Report of the [IPCC]". Bij het woord "urgency" is in het actieplan een voetnoot geplaatst waarin verwezen wordt naar de passages in het IPCC rapport waarin het 450-scenario besproken wordt.

⁴² European Commission, 2007. 'Limiting global climate change to 2 degrees celcius: The way ahead for 2020 and beyond': <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0002&from=NL>

⁴³ UNFCCC, 2015. 'Report on the structured expert dialogue on the 2013-2015 review'. Daarin is geconcludeerd dat de 2°C-doelstelling geen veilige doelstelling meer is en de opwarming zover mogelijk onder de 2°C moet worden gehouden en bij voorkeur onder de 1,5°C. <https://unfccc.int/resource/docs/2015/sb/eng/inf01.pdf>

⁴⁴ UNFCCC, november 2015. 'Paris Agreement': https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_english_.pdf. Zie artikel 2.

⁴⁵ Shell, maart 1998. 'Climate Change, what does Shell think and do about it'.

⁴⁶ Ibid

⁴⁷ Ibid

⁴⁸ Stockman, L., Rowell, A., and Kretzmann, S., 2009. 'Shell's big dirty secret – Insight into the world's most carbon intensive oil company and the legacy of CEO Jeroen van der Veer'. Published by Oil Change International, Friends of the Earth, Platform, and Greenpeace UK: https://www.foeeurope.org/sites/default/files/publications/foee_shells_big_dirty_secret_0609.pdf

⁴⁹ Shell, 2004. 'The Shell Report 2004 – Meeting the energy challenge – our progress in contributing to sustainable development': http://reports.shell.com/sustainability-report/2013/servicepages/previous/files/shell_report_2004.pdf

⁵⁰ Stockman, L., Rowell, A., and Kretzmann, S., 2009. 'Shell's big dirty secret – Insight into the world's most carbon intensive oil company and the legacy of CEO Jeroen van der Veer'. Published by Oil Change International, Friends of the Earth, Platform, and Greenpeace UK: https://www.foeeurope.org/sites/default/files/publications/foee_shells_big_dirty_secret_0609.pdf

⁵¹ Ibid

⁵² Stockman, L., Rowell, A., and Kretzmann, S., 2009. 'Irresponsible Energy - Shell: The World's Most Carbon Intensive Oil Company'. Published by Oil Change International, Friends of the Earth, Greenpeace and Platform: <http://priceofoil.org/content/uploads/2009/05/shelliefinal.pdf>

⁵³ PBS.org, geen datum. 'Interview: Jeroen van der Veer': <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/heat/interviews/vanderveer.html>

⁵⁴ Reuters, 17 maart 2009. 'Shell goes cold on wind, solar, hydrogen energy': <https://www.reuters.com/article/us-shell-renewables/shell-goes-cold-on-wind-solar-hydrogen-energy-idUSTRE52G4SU20090317>; de Volkskrant, 18 maart 2009. 'Shell 'worstelt' met winsten uit windenergie en stopt ermee': <https://www.volkskrant.nl/economie/shell-worstelt-met-winsten-uit-windenergie-en-stopt-ermee~a323634/>

⁵⁵ RechargeNews, 3 november 2016. 'Shell boss: 'no-one makes money from renewables''': <http://www.rechargenews.com/wind/1188282/shell-boss-no-one-makes-money-from-renewables>

- ⁵⁶ Independent, 12 august 2008. 'Shell rebuked for 'greenwash' over ad for polluting oil project': <http://www.independent.co.uk/environment/green-living/shell-rebuked-for-green-wash-over-ad-for-polluting-oil-project-892863.html>
- ⁵⁷ Reuters, 7 november 2007. 'Watchdog says Shell recycling adverts "misleading"': <https://uk.reuters.com/article/uk-britain-shell/watchdog-says-shell-recycling-adverts-misleading-idUKL0682606820071107>
- ⁵⁸ Reclame Code Commissie, 8 maart 2012. Uitspraak 2012/00041: <https://www.reclamecode.nl/webuitspraak.asp?ID=71102&acCode>
- ⁵⁹ Vrij Nederland, 27 juni 2009. 'De erfenis van Jeroen van der Veer': <https://www.vn.nl/de-erfenis-van-jeroen-van-der-veer/>
- ⁶⁰ Shell, 16 mei 2014. 'Shell letter in response to shareholders enquiries on climate change': https://www.shell.com/investors/environmental-social-and-governance/sri-news-presentations-and-annual-briefings/_jcr_content/par/tabbedcontent/tab_667142067/textimage_1262076677.stream/1519763050501/9fac753c67985b2e3b7e123534a1c27c97ab400ca35647b4271b2ed5342be6c3/sri-web-response-climate-change-may14.pdf
- ⁶¹ Ibid
- ⁶² Ibid
- ⁶³ NOS, 4 februari 2016. 'Topman Shell: ik pomp alles op wat ik kan oppompen': <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2084934-topman-shell-ik-pomp-alles-op-wat-ik-kan-oppompen.html>
- ⁶⁴ Shell, 8 maart 2017. 'Notice of Annual General Meeting - Royal Dutch Shell plc': https://www.shell.com/investors/retail-shareholder-information/annual-general-meeting/_jcr_content/par/expandablelist/expandablesection_f2.stream/1492595235065/09f2af788de91bf1e7a360e95ec7d6455e5c4774fa4ce3e60cab195955e779e9/2017-notice-of-meeting-shell-agm.pdf
- ⁶⁵ Ibid
- ⁶⁶ Shell, 16 mei 2014. 'Shell letter in response to shareholders enquiries on climate change': https://www.shell.com/investors/environmental-social-and-governance/sri-news-presentations-and-annual-briefings/_jcr_content/par/tabbedcontent/tab_667142067/textimage_1262076677.stream/1519763050501/9fac753c67985b2e3b7e123534a1c27c97ab400ca35647b4271b2ed5342be6c3/sri-web-response-climate-change-may14.pdf
- ⁶⁷ Ibid.
- ⁶⁸ Shell, 28 november 2017: 'Shell updates company strategy and financial outlook, and outlines net carbon footprint ambition': <https://www.shell.com/media/news-and-media-releases/2017/management-day-2017-shell-updates-company-strategy.html>
- ⁶⁹ Het feit dat derden en niet Shell zelf haar producten gebruiken en daarmee emissies creëren doet dus niet af aan de eigen verantwoordelijkheid van Shell om die emissies van derden te beperken. Dat kan naar analogie ook worden afgeleid uit het Urgenda-vonnis van de rechtbank Den Haag waarin de rechtbank heeft bepaald dat de Staat voor alle Nederlandse emissies verantwoordelijk is om dat zij daarover controle heeft, ook al worden die emissies veroorzaakt door burgers en bedrijven en niet door de Staat zelf.
- ⁷⁰ UNFCCC, 2008. 'Report of the Conference of the Parties on its thirteenth session, held in Bali from 3 to 15 december 2017': <https://unfccc.int/resource/docs/2007/cop13/eng/O6a01.pdf>
- ⁷¹ Shell, geen datum. 'Frequently Asked Questions on Shell's "Net Carbon Footprint"': https://www.shell.com/investors/news-and-media-releases/investor-presentations/2017-investor-presentations/2017-management-day/_jcr_content/par/textimage_4658.stream/1511859179131/bb67379c52630381c1b2d22ba48420cee173ff12d3029a7d465ab22149a1d4a3/shell-faq-net-carbon-footprint-ambition.pdf
- ⁷² Shell, 28-29 november 2017. 'Management Day: Delivering a world-class investment case'. Presentatie: https://www.shell.com/investors/news-and-media-releases/investor-presentations/2017-investor-presentations/2017-management-day/_jcr_content/par/textimage.stream/1511859103150/9918f5551843aba0799bd700ca80cd93918a232716990d8e738b40982da1f02c/shell-2017-management-day-presentations.pdf
- ⁷³ Zowel het IPCC als UNEP waarschuwen dat nieuwe investeringen in koolstof intensieve infrastructures - vanwege de grote omvang van deze investeringen en de lange levensduur van de betreffende infrastructuur - de energietransitie zeer moeilijk en kostbaar maken waardoor er een groot gevaar is dat de daaraan verbonden toekomstige emissies niet meer vermeden kunnen worden en de klimaatdoelstelling niet gehaald wordt. De waarschuwingen voor dit zogeheten lock-in effect van deze nieuwe investeringen is onder andere terug te lezen in: UNEP, The Emission Gap Report 2013 http://web.unep.org/sites/default/files/EGR2013/EmissionsGapReport_2013_high-res.pdf; IPCC, 2014, Working Group III Report, 'Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change, Summary for Policymakers' http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/wg3/ipcc_wg3_ar5_summary-for-policymakers.pdf

⁷⁴ Energieia, 9 januari 2018. 'Shell zet vol in op olie en gas uit schalie': <https://energieia.nl/fd-artikel/40063437/shell-zet-vol-in-op-olie-en-gas-uit-schalie>

⁷⁵ Financial Times, 7 januari 2018. 'Shell looks to shale for production for rapid growth': <https://www.ft.com/content/7c5ba97e-f33c-11e7-88f7-5465a6ce1a00>; <https://energieia.nl/fd-artikel/40063437/shell-zet-vol-in-op-olie-en-gas-uit-schalie>

⁷⁶ Shell, 4 april 2017. 'Securing the future of gas'. Presentatie door Maarten Wetselaar, Integrated Gas & New Energies Director bij Shell, tijdens Gastech conferentie in Tokyo in April 2017: <https://www.shell.com/media/speeches-and-articles/2017/securing-the-future-of-gas.html>

⁷⁷ McGlade, C., and Ekins, P., 2015. 'The geographical distribution of fossil fuels unused when limiting global warming to 2C', Nature 517, 187-190: <https://www.nature.com/articles/nature14016>.

⁷⁸ Oil Change International, november 2017. 'Burning the gas transition fuel myth': <http://priceofoil.org/content/uploads/2017/11/gas-briefing-nov-2017-v5.pdf>; IPCC, 2014. Fifth Assessment Report, Working Group III report, Fig 7.9, p. 555. http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/wg3/ipcc_wg3_ar5_chapter7.pdf; Climate Action Tracker, juni 2017. 'Foot off the gas: increased reliance on natural gas in the power sector risks an emissions lock-in' http://climateactiontracker.org/assets/publications/briefing_papers/CAT-2017-06-16-DecarbonisationSeries-NaturalGas.pdf

⁷⁹ Zie het strategisch rapport van 2013 van Shell waarin wordt toegegeven dat als gevolg van schaliewinning in de toekomst zowel de CO₂-intensiteit van haar productie alsook haar overall CO₂-uitstoot zal toenemen.

⁸⁰ Stockman, L., Rowell, A., and Kretzmann, S., 2009. 'Shell's big dirty secret – Insight into the world's most carbon intensive oil company and the legacy of CEO Jeroen van der Veer'. Published by Oil Change International, Friends of the Earth, Platform, and Greenpeace UK: https://www.foeeurope.org/sites/default/files/publications/foee_shells_big_dirty_secret_0609.pdf

⁸¹ Ibid

⁸² The Guardian, 20 augustus 2015. 'BP lobbied against EU support for clean energy to favour gas, documents reveal': <https://www.theguardian.com/environment/2015/aug/20/bp-lobbied-against-eu-support-clean-energy-favour-gas-documents-reveal>

⁸³ Ibid

⁸⁴ Stockman, L., Rowell, A., and Kretzmann, S., 2009. 'Shell's big dirty secret – Insight into the world's most carbon intensive oil company and the legacy of CEO Jeroen van der Veer'. Published by Oil Change International, Friends of the Earth, Platform, and Greenpeace UK: https://www.foeeurope.org/sites/default/files/publications/foee_shells_big_dirty_secret_0609.pdf